

Ontički red u opisima Hermana Dalmatina

Martinović, Ivica

Source / Izvornik: **Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, 1993, 19, 9 - 30**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:697881>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-22**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

ONTIČKI RED U OPISIMA HERMANA DALMATINA*

IVICA MARTINOVIĆ

*(Institut za filozofiju,
Zagreb)*UDK 14 Herman Dalmatin
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 10. 11. 1993.*Vrijednost prosudbe i hermeneutički krug*

U uvodnim poglavljima svoje rasprave *De essentiis* Herman je Dalmatin izrekao dvije opaske metodološkog značaja. Prvom je posvjedočio da rukopis što ga je dovršio 1143. godine u Béziersu, kako je izričito naveo u *Explicitu* rukopisa, nije priređen u obliku u kojem bi se mogao javno širiti ili, iskazano primjerenije vremenu njegova nastanka, prepisivati. Obrativši se svom dugogodišnjem prijatelju Robertu iz Kettona s kojim je drugovao od Chartresa do Bagdada i od Bagdada do obalâ Ebra (1131–1143),¹ Herman je ustvrdio: »Evo, stavljam preda te samu zadaću, doduše sirovu i koju, prije nego što izađe u javnost, treba da popraviš svojim vlastitim ispitom.«² Potraži li se u ovim Hermanovim riječima doslovni smisao, onda valja zaključiti kako je Herman kanio dotjerati tekst na temelju Robertove prosudbe, što se nažalost nije

* Ovo je dotjerana inačica izlaganja što sam ga pod naslovom »Filozofske postavke Hermana Dalmatina u djelu *De essentiis*« održao na *Znanstvenom skupu o Hermanu Dalmatinu u povodu 850. obljetnice djela »De essentiis*«, koji su 1. listopada 1993. u Pazinu uzorno organizirali Hrvatska paneuropska unija u suradnji sa Zavodom za povijest i filozofiju znanosti HAZU i Hrvatskim filozofskim društvom, te Centar za kulturu grada Pazina.

¹ Vidi zemljovid Franje Šanjeka »Studijsko-znanstveni itinerarij Hermana Dalmatina (o. 1130 – ps. 1143)« u Franjo Šanjek, »Herman Dalmatin: Bio-bibliografski prilozi«, u Herman Dalmatin, *Rasprava o bitima*, knjiga prva, Istra kroz stoljeća 55 (Pula: Čakavski sabor, 1990), pp. 7–100, na p. 24.

² Hermannus Secundus, *De essentiis*, c. 4,1 u Herman Dalmatin, *Rasprava o bitima*, latinski tekst uspostavio, hrvatski prijevod izradio, kritički komentar i napomene uz tekst napisao Antun Slavko Kalenić (Pula: Čakavski sabor, 1990), latinski izvornik u prvoj knjizi na p. 203; hrvatski prijevod u drugoj knjizi na p. 67. I ubuduće ću u ovom članku dosljedno koristiti sustav označavanja koji je prilikom uspostave teksta Hermanove rasprave, a slijedeći najpotpuniji i najčitkiji oksfordski rukopis, uveo Kalenić: prva znamenka označuje poglavlje (*caput*, odatle pokrata c.), a druga rečenicu unutar toga poglavlja.

dogodilo. Svi rukopisi što su do nas doprli potvrđuju da je tekst upravljen Robertu bio i konačna inačica rasprave *De essentiis*. Ako ga je kanio dotjerati, to također znači da teškoće u razumijevanju teksta ne bi bile neočekivane o čemu bi najmjerodavnije mogli progovoriti dva prevoditelja Hermanove rasprave na žive jezike Burnett i Kalenić. Shvati li se Hermanovo obraćanje Robertu metaforički, a razložno ga je tako shvatiti jer je cijeli uvod u Hermanovu raspravu građen na metafori,³ onda valja zaključiti da je htio progovoriti o svom istraživačkom idealu. Sukladno naputku iz predgovora Boecijeva djela *De arithmetica libri duo* koje je služilo kao prvi udžbenik u *quadriviumu*, Herman je ovdje podsjetio na vrijednost prosudbe (*examen*) prije negoli se djelo javno izloži (*aures publicae*), pogotovo ako istraživački postupak ne počiva na pristanku uz učenu izreku (*doctae sententiae astipulatio*).⁴

Druga se Hermanova opaska tiče slijeda izlaganja. U svom izlaganju o bîtima Herman se odlučio za kružni tijek rasprave tako da se počne od one biti, »ako koja jest začetak svima drugima« (*si qua est cunctis aliis origo*; c. 7,9) i konačno završi na njoj »ispunivši tijek tako reći u krug« (*tamquam iz girum expleto cursu*; c. 7,9). Zašto Herman ustraje na zamisli kružnog tijeka? »Da bi se ono što je izloženo utemeljilo iz cjeline« (*ut ea quae proposita sunt ex integro constituentur*; c. 7,8). Ovdje je, dakle, riječ o metodi razumijevanja teksta iz antičke retorike koja se u filozofijskoj hermeneutici uobičajila zvati *hermeneutički krug*. U Hermanovoj zamisli prvotno je *kako* ostvariti kružni tijek počevši od prve biti i završivši ponovno na prvoj biti, a ne je li to uopće moguće napraviti. »Ako« u pretpostavci »ako koja bît jest začetak svim drugim bîtima« znači upravo to da u Hermanovu pristupu metoda prethodi opisima ontčkoga reda.

S tog metodološkog polazišta postaje jasno zašto je toliko važno ustanoviti koja je bît prva i kako iz nje slijede ostale biti. Herman je biti svrstao u pet rodova po redosljedu: »uzrok, kretanje, mjesto, vrijeme, odnošaj« (*causa, motus, locus, tempus, habitudo*; c. 6,7). Taj redosljed Hermana i obvezuje jer treba ispitati pretpostavku »ako koja bît jest začetak svima drugima« (c. 7,9), odnosno jer upravo za uzrok treba dokazati da jest i k tomu da jest kao začetak ostalim bîtima.

Hermanov izbor biti već je doživio razna tumačenja. Haskins je ustvrdio da nema očevidne povezanosti Hermanove rasprave i al-Kindijeva spisa *De quinque*

³ Usp. Antun Slavko Kalenić, »Funkcija metafore u uvodu u *Biti* Hermana Dalmatina«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 17 (1991), pp. 107–116.

⁴ Boetius, »Praefatio«, u *De arithmetica libri duo*, u PL 63, ed. Jacques Paul Migne (Parisiis, 1847), cc. 1079–1168, na c. 1079A14–B1: »Vides igitur ut tam magni laboris effectus, tuum tantum expectet examen, nec in aures prodire publicas, nisi doctae sententiae astipulatione nitatur.« Usp. Charles Burnett, »Commentary«, u Hermann of Carinthia, *De essentiis*, a critical edition with translation and commentary by Charles Burnett, *Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters* 15 (Leiden-Köln: E. J. Brill, 1982), pp. 237–345, na p. 240.

essentiis u kojem je izložen drukčiji popis biti: tvar, oblik, kretanje, mjesto, vrijeme (*hyle, forma, motus, locus, tempus*). Za Haskinsa dvije su razlike bitne: al-Kindijev popis ne podudara se s Hermanovim, a uz to je al-Kindijev popis bliži Aristotelu.⁵ Naprotiv, Lemay je nastojao dokazati kako je Herman bio izravno nadahnut al-Kindijevom raspravom. Prema Lemayevu tumačenju, Herman je raspravu započeo s razvrstavanjem bití koje je uistinu drukčije od al-Kindijeva, ali ga je zbog svog kršćanskog pristupa kasnije u raspravi promijenio, uveo Božju uzročnost kao prvu bit i usvojio ne samo al-Kindijevu shemu nego dobrim dijelom i njegovo tumačenje.⁶ Burnett je Lemayu zamjerio što nije iznio nijedan dokaz da je Herman poznao al-Kindijev spis *De quinque essentiis* i s pravom upozorio na Hermanu bliže zapadnoeuropske izvore, na Boecija i komentatore njegovih djela u školi iz Chartresa, među njima i na Hermanova učitelja Thierryja.⁷ Boecijev popis bití glasi: »kakvoće, kolikoće, oblici, veličine, malenosti, jednakosti, odnošaji, čini, rasporedi, mjesta, vremena i koje god se otkrije na neki način sjedinjeno s tijelima.«⁸ Burnettu je to dostatno da bi zaključio kako Herman parafrazira početak Boecijeva djela *De institutione arithmetica*, premda se njihovi izbori podudaraju samo u tri biti: »odnošaji, mjesta, vremena«.

Kalenić je opravdano zaključio da Hermanov izbor pet bití »ne odgovara nijednomu drugomu poznatom izboru, osim što je u skladu s tradicijom što ih ima upravo pet.«⁹ Hermanov se popis znatno razlikuje kako od al-Kindijeva, tako i od Boecijeva popisa. Razlike spram Boecija zaslužuju veću pozornost jer je Herman nedvojbeno proučavao Boecijeve spise tijekom školovanja u Chartresu i Parizu, dok se za al-Kindijev spis nije moglo sa sigurnošću utvrditi da ga je uopće poznao. Postoji bitna razlika između Boecijeva i Hermanova shvaćanja biti. Dok je Boecijev izbor bití zapravo popis u kojem svojstva tijela nisu poredana po važnosti i k tomu popis otvoren za daljnje dopisivanje ako se »štogod otkrije na neki način sjedinjeno s tijelima«, Hermanov je izbor petočlani redosljed rodova među bitima, štoviše ljestvica rodova, premda i Herman oprezno zaključuje da se biti »izgleda mogu obuhvatiti uglavnom u pet

⁵ Charles Homer Haskins, »Hermann of Carinthia«, u Haskins, *Studies in the history of mediaeval science* (Cambridge: Harvard University Press, 1924), pp. 43–66, na pp. 56–57.

⁶ Richard Lemay, *Abū Ma'shar and Latin aristotelianism in the twelfth century: The recovery of Aristotle's natural philosophy through Arabic astrology* (Beirut: America University of Beirut: 1962), pp. 197–203, s dva uporišna teksta u c. 8,7 i c. 16,4–5.

⁷ Burnett, »Commentary«, pp. 239–240.

⁸ Boetius, *De arithmetica libri duo*. l. 1, c. 1, u PL 63, c. 1080D1–5: »Haec autem sunt qualitates, quantitates, formae, magnitudines, parvitates, aequalitates, habitudines, actus, dispositiones, loca, tempora, et quicquid adunatum quodammodo corporibus invenitur.«

⁹ Antun Slavko Kalenić, »Napomene uz tekst«, u Herman Dalmatin, *Rasprava o bitima*, knjiga druga, pp. 167–219, na p. 171.

rodova« (*quinque principaliter generibus comprehendi posse videntur*, c. 6,6). Štoviše, zamisao da se spoznaja o bitima razvija tako što se *kružno* napreduje od prve biti, za koju se ustanovi da je prva, i stigavši do posljednje biti opet prosljedi do prve (c. 7,9) jačmi da se Hermanov redosljed biti bitno razlikuje od ostalih srednjovjekovnih popisa i razvrstavanja što su mu prethodili. Hermanov je redosljed biti izvoran prije svega zbog hermeneutičkog pristupa.

Prvu je knjigu svoje rasprave o bitima Herman Dalmatin posvetio prvoj biti – uzroku. To je, da ne bi bilo nesporazuma, onaj dio Hermanove rasprave koji obaseže od 6. do 17. poglavlja teksta kako ga je u trećem izdanju rasprave *De essentiis* uspostavio Antun Slavko Kalenić, a u ovom ga radu kanim istražiti.¹⁰ Dakako, u Hermanovim razmatranjima uzrok ne stoji sâm, nego se razumijeva u suodnosu spram posljedice ili učinka. Tako su nastali Hermanovi opisi ontičkoga reda. U svakom od njih moguće je otkriti novi značenjski sloj, novo nadahnuće ili novi vidik doumljivanja. Proučavanjem Hermanovih opisa ontičkoga reda obogaćuje se spoznaja o uzroku kao prvoj biti u Hermanovu redosljedu.

Prvi opis ontičkog reda

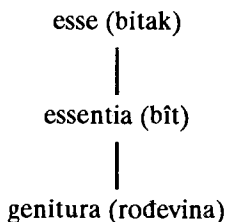
U prvom opisu ontičkoga reda Herman polazi od određenja bitka: »Bitkom zaista zovemo ono što, jednostavna bivstva i iste naravi, budući nepromjenljivo, nikada ne trpi ništa tuđe i ništa drugo.« (c. 6,1) Tu se Hermanovo polazište podudara s Boecijevim: »Bitkom pak nazivamo ono što niti raste napinjanjem, niti se umanjuje opiranjem, niti se mijenja različnostima, nego se uvijek vlastitom silom čuva poduprto pomoćima svoje naravi.«¹¹ Podudarnost Boecijeva i

¹⁰ Odnosni je tekst objelodanjen u trima dosadašnjim izdanjima Hermanove rasprave *De essentiis* kako slijedi: Hermann de Carintia, *De essentiis*, edicion preparada y anotada por el P. Manuel Alonso SI (Comillas: Pontificia Universitas Comillensis, 1946), pp. 25, 14–33, 31, ff. 91va–93va; Hermann of Carinthia, *De essentiis*, a critical edition and commentary by Charles Burnett (Leiden-Köln: E. J. Brill, 1982), ff. 58vB–60rF, pp. 76–89, komentar na pp. 241–249; Herman Dalmatin, *Rasprava o bitima*, latinski izvornik u prvoj knjizi na pp. 203–211; hrvatski prijevod u drugoj knjizi na pp. 68–75, komentar u drugoj knjizi na pp. 171–176. U Alonsovu izdanju prva znamenka označuje stranicu prvotiska, a druga broj retka na toj stranici, dok su na rubu označeni listovi rukopisa iz oksfordske knjižnice Bodleian Library (1423). U Burnettovu pak izdanju prva znamenka označuje list, *r* ili *v* lice ili naličje toga lista, a veliko slovo, od A do H, jedan od osam odsječaka na listu rukopisa koji pripada napuljskoj knjižnici Biblioteca Nazionale, a potječe iz 12. stoljeća. Alonsove i Burnettove oznake tiču se izvanjskih obilježja rukopisa, a jedino se Kalenićeve oznake, koje sam razjasnio u drugoj bilješci, ravnaju po samom tekstu, pa ih zato i slijedim. Usp. Antun Slavko Kalenić, »Temeljni problemi uspostave teksta«, u Herman Dalmatin, *Rasprava o bitima*, knjiga prva, pp. 103–151, na pp. 105–107.

¹¹ Boetius, *De arithmetica libri duo*, l. 1, c. 1, u PL 63, c. 1080C11–D1: »Esse autem illa dicimus, quae nec intentione crescunt, nec retractione minuuntur, nec variationibus permutantur, sed in propria semper vi, suae se naturae subsidiis nixa custodiunt.«

Hermanova pristupa može se pratiti i prilikom izvođenja pojma biti. »Ono što uvijek jest u istom stanju svoje naravi« (*quae in eodem semper sunt naturae suae statu*, c. 6,2), »ono što ne trpi nikakvo nasilje nad vlastitom i naravnom stalnošću« (*quae ... nullam tamen propriae et naturalis constantiae suae iniuriam patientia*, c. 6,3), ono što je »savršeno u svome bivstvu i potpuno naravljū« (*in substantia sua perfecta naturaue absoluta*, c. 6,9), upravo zato jer takvo jest, naziva se i u Boecija i u Hermana vlastitim imenom bit. Iako na jednak način uvode pojam bitī, Boecije i Herman razlikuju se, kako sam već protumačio, i po izboru bitī i po pristupu njima.

U sljedećem koraku Herman se potpuno odvaja od Boecija kad ontički red opisuje pretpostavkom: »budući da [rodovi bitī], savršeni u svome bivstvu i potpuni po naravi, sabiru u bitak sav svoj porod, tako da niti je bez nekoga od ovih [rodova bitī] pouzdana čitavost poroda, niti je osim ovih [rodova bitī] nužna neka vanjska potpora porodu«. ¹² To obrazloženje sadrži prvi Hermanov opis ontčkoga reda. Prvo, zgusnuti Hermanov izričaj tumači odnos *esse-essentia*: bit ne samo da je bitak po tome što jest i što takva jest, nego i privodi svoj porod u bitak. U prvoj knjizi Hermanove rasprave *De essentiis* to je jedino mjesto koje dodatno, izvan definicija, razjašnjuje odnos *esse-essentia*. K tomu, Herman ovdje uvodi treći pojam *genitura* koji označuje ono što će se roditi, nastati, tvoriti (sl. 1). U doslovnom smislu, kojem se priklonio Kalenić i dosljedno ga primijenio

Sl. 1. Opis ontčkoga reda u Hermannus Secundus, *De essentiis* (Béziers, 1143; Puła, 1990), c. 6, 1–9.

u hrvatskom prijevodu rasprave *De essentiis*, dok se Burnett poslužio latinskom riječju potuživši se da je teško naći jednakovrijednu riječ u engleskom jeziku, *genitura* znači *porod*. Po stvarnom pak značenju ovaj bi treći Hermanov ontčki

¹² Hermannus Secundus, *De essentiis*, c. 6,9: »quippe quae [= genera essentiarum] in substantia sua perfecta naturaue absoluta genituram quidem omnem ad esse conducunt, ut nec sine horum [generum] aliquo ulla constet geniturae integritas nec praeter haec [genera] extraneum aliquod

pojam najbolje bilo prevesti s *tvorevina* ili, služeći se istim tvorbenim pravilom, možda s *rodevina*. Napokon, tom se pretpostavkom objašnjava kako je moguće da pet rodova bitî privode tvorevine u opstojnost: tako što su savršeni u svome bivstvu i potpuni naravljju. Rodovi bitî moraju nužno biti takvi da bi oni, savršeni, sabrali do opstojnosti vrste koje se mogu opisati različnošću, nejednakošću i nesličnošću, dakle nesavršenošću i promjenjivošću (c. 6,9). Dostatno je naglasiti da obrat ne vrijedi: iz nesavršenog ne nastaje savršeno.

Ipak, Herman je, ponajviše zbog jezgrovitosti svoga izričaja, ovdje ostao dužan razjasniti neke svoje pojmove. Nazivke bivstvo (*substantia*) i narav (*natura*) on je već upotrijebio kad je definirao bitak na početku ovoga opisa ontičkoga reda (c. 6,1), a da ih nije potanje odredio. Upotrijebio ih je i na kraju svoga obrazloženja (c. 6,9) kad ih je primijenio na rodove bitî, a da ih ni tada nije razjasnio. Isto tako, pojmovno je razlikovao rodove (*genera*) što opisuju nepromjenljivo i vrste (*species*) što opisuju promjenljivo, a da se nije potrudio razjasniti svoj pojmovni izbor. Izgleda da je i odabirom pojmova htio naglasiti što je prvotno, a što drugotno, i to sukladno Aristotelovoj tvrdnji u *Kategorijama* (15a4–5): »Rodovi su uvijek prvotni u odnosu na vrste.« Unatoč tomu što je propustio razjasniti neke svoje pojmove, valja zaključiti da se Herman Dalmatin u razlaganju na početku prve knjige svoje rasprave o bitima odvojio od Boecijeva predloška i oblikovao vlastiti izvorni opis ontičkoga reda.

Ontički odnos causa genitrix – genitum

Drugi opis ontičkoga reda u raspravi Hermana Dalmatina izvire iz odnosa između roditeljskog uzroka i onoga što je rođeno.¹³ Prvobitno kretanje tvari i oblika, opisano i kao »umjereni neki odnošaj oblika što se sastaje s tvarju« (*moderata quaedam formae cum materia coeuntis habitudo*, c. 7,8), Herman razumijeva kao »rađanje svih stvari« (*rerum omnium generatio*; c. 7,7). Pre-rečeno u jezik uzročno-posljedične veze, vrijedi: »ništa rođeno bez roditeljskog uzroka« (*nichil genitum sine causa genitricis*; c. 8,1). U svakom je rađanju nužno razabrati što je rodilački začetnik i pokretački uzrok toga rađanja (c. 8,2). Taj se postupak može iznovice ponavljati tako da se u svakom potonjem razabere ono

necessarium sit adminiculum, ...« Vidi kako je, uz razlike u interpunkciji u latinskom izvorniku, Burnett preveo na engleski ovo izuzetno važno mjesto u: Hermann de Carinthia, *De essentiis* (1982), p. 77: »for it is these [= genera of essences] that, perfect in their substance, and consummate by nature, lead all genitura into existence, so that without any of these no wholeness of genitura would exist, neither, except for these, would anything outside be a necessary aid.«

¹³ Vidi Hermannus Secundus, *De essentiis*, c. 8,1–9, u Herman Dalmatin, *Rasprava o bitima*, knjiga prva, p. 205; knjiga druga, pp. 69–70.

što je bilo prije. Prosljedi li se tako, hoće li se i što moći razabrati na početku ontčkoga lanca? Nužno će se ustanoviti *jedno* (*unum*) kao počelo svega. To *jedno* Herman najprije tumači ovim obrazloženjem:

»od dvoga je naime prije jedno; jer ako ne bi prethodilo jedno, ne bi bilo ničega što bi sastavljalo dva. A čim jesu dva, nužno jest i jedno; ali uistinu se ne obrće – da je nužno da će, ako jedno jest, biti i dva.«¹⁴

Dakako, ovdje je ključno ustanoviti pripada li odnos između jednoga i dvoga, kako ga opisuje Herman, matematičkom, logičkom ili ontčkom redu. Ako se uoči, kako su u svojim tumačenjima rasprave *De essentiis* upozorili i Burnett i Kalenić,¹⁵ da je Hermanovo obrazloženje parafraza iz Aristotelovih *Kategorija* (14a29–35), onda Herman ovdje razmatra drugi od pet načina kako se, prema Aristotelu, može kazati da je nešto prvotno (πρότερον) u odnosu na nešto drugo. Tim se drugim načinom određuje što znači biti prvotan »po slijedu u bitku«,¹⁶ a značenje mu je ovo: A je prvotno spram B onda kad opstojnost A ne povlači nužno opstojnost B, premda opstojnost B nužno povlači opstojnost A. Da je A prvotno spram B na drugi način, u latinskim se prijevodima iskazuje izričajem: »A se ne obrće prema B po slijedu bivovanja«, s tim da se podrazumijeva da se B obrće prema A po slijedu bivovanja.¹⁷ Pa kad je i Herman upotrijebio izričaj »uistinu se ne obrće« (*non vero convertitur*, c. 8,4), upotrijebio

¹⁴ Hermannus Secundus, *De essentiis*, c. 8,3–4: »duobus namque prius est unum; nisi enim praecedat unum, nichil est, quod duo constituat. atque ubi duo, et unum est necessario, non vero convertitur, ut, si unum est, et duo fore necesse sit.«

¹⁵ Burnett, »Commentary«, p. 244; Kalenić, »Napomene uz tekst«, p. 173.

¹⁶ Usp. novije prijevode i tumačenja 12. poglavlja Aristotelovih *Kategorija*: John J. Cleary, *Aristotle on the many senses of priority* (Carbondale and Edwardsville: The Journal of the history of philosophy/Southern Illinois UP, 1988), prijevod s tumačenjem na pp. 22–32; Aristotel, *Kategorije*, preveo i priredio Filip Grgić (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1992), izvornik i prijevod na pp. 108–111; tumačenje na pp. 178–180. Oba su tumačitelja uvjerena da je Aristotel, da bi objasnio kako je nešto prvotno »po slijedu u bitku« (τὸ ἐῖναι ἀκολουθησις u Aristotelovu izvorniku, *to implication of being* u Clearyevu prijevodu, p. 22, prema *slijedenju bitka* u Grgićevu prijevodu, p. 109), uzeo za primjer brojeve 1 i 2. Cleary to izričito kaže na p. 25: »By way of illustrating this kind of priority, Aristotle cites the relation between one and two in the number system.«, a Grgić se služi znamenkama u svom tumačenju na p. 179. Dotle Klaus Oehler u svojim obilnim primjedbama uz Aristotelove *Kategorije* jednostavno prešućuje problem što znači *in bezug auf die Reihenfolge des Seins*, dapače ne uvrštava taj pojam ni u stvarno kazalo izdanja. Vidi Klaus Oehler, »Anmerkungen«, u Aristoteles, *Kategorien* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1986), pp. 183–351, na pp. 338–339.

¹⁷ Usporedi izraze koji se susreću u dvama utjecajnim prijevodima Aristotelovih *Kategorija* na latinski, od kojih je onaj Boecijev bio vrlo raširen na Zapadu u Srednjem vijeku, a drugi što ga je objelodanio Giulio Pace krajem 16. stoljeća utjecajan u kasnijem razdoblju: »non convertitur secundum subsistendi consequentiam« u Boetius, *In Categorias Aristotelis libri quatuor*, u PL 64, ed. Jacques Paul Migne (Parisiis, 1847), cc. 159–294, na c. 284B11–12; »non recipiuntur secundum existendi consecutionem« u Aristoteles, *Categoriae*, Iulio Pacio interprete, u *Aristotelis opera*, volumen tertium (Berolini: Academia Regia Borussica, 1831), pp. 1–8, na p. 7.

ga je u smislu latinske prevoditeljske predaje Aristotelovih *Kategorija*: »uistinu ne vrijedi obrat« po slijedu u bitku.

U Hermanovu slučaju nije dostatno upozoriti na Aristotelov izvor, nego valja proučiti utjecaj Boecijeva latinskog prijevoda i komentara iz kojega je Herman i upoznao Aristotelove *Kategorije*, što je Burnett propustio uraditi iako se na drugim mjestima znao pozvati upravo na taj Boecijev komentar. Štoviše, uvrstio ga je u popis izvora koji su Hermanu poslužili pri pisanju rasprave *De essentiis*.¹⁸ Evo kako se u Boecijevu prijevodu izriče drugi Aristotelov način da je što prvotno:

»Drugo, [prvotno je] ono što se ne obrće po slijedu bivovanja, kao što je jedno prije od dvoga: postoji li dvoje, odmah slijedi da jedno jest, a postoji li jedno, nije nužno da dvoje jest. Zato se od jednoga ne obrće slijed, te preostaje da je prvotno, čini se, ono od čega se ne obrće slijed bivanja.«¹⁹

Boecije je svoj komentar započeo novim stručnim nazivkom: biti prvotan po slijedu bivovanja znači biti prvotan naravljju (*natura*). Uvjeren da će ovaj zacijelo težak pojam postati razgovjetniji uz primjere, on je ponudio dva primjera, prvi iz matematike, a drugi iz logike.²⁰ U prvom je primjeru Boecije raspravio odnos između dvaju brojeva jedan i dva ili između znamenaka jedinice i dvice (*unitas – binarius*). Sukladno spoznajama koje je o prirodnim brojevima posjedovala grčka matematika, Boecije je držao da dvica može postojati samo ako je sastavljena od dvije jedinice. U tom smislu dvica zahtijeva jedinicu. Obrat, u vidokrugu grčke matematike, ne vrijedi. Ako postoji jedinica, nije nužno da postoji i dvica. Ili, služeći se Aristotelovim nazivljem, »od jedinice se ne obrće slijed bivovanja«. A to je dostatno za Boecijev zaključak da je jedinica prije dvice.²¹ Boecije je u svom matematičkom primjeru vjerno preslikao slijed Aristotelova zaključivanja, ali je jasno lučio Aristotelovo umovanje i svoj matematički primjer, pa čak i tako da se u prijevodu odnosnoga Aristotelova odlomka sustavno služio parom *unum – duo*, a u svom matematičkom primjeru parom *unitas – binarius*. On nije brkao matematički i ontički red, što ne uspijeva mnogim suvremenim komentatorima Aristotelovih *Kategorija*.

¹⁸ Burnett, »The sources of the *De essentiis*«, u Hermann de Carinthia, *De essentiis* (1982), pp. 370–379, na p. 373.

¹⁹ Boetius, *In Categorias Aristotelis*, c. 284B11–C2: »Secundo autem quod non convertitur secundum subsistendi consequentiam, ut unum duobus prius est: duobus enim existentibus, mox consequens est unum esse, uno autem existente, non est necessarium duo esse. Idcirco non convertitur ab uno consequentia, ut sit reliquum, prius autem videtur illud esse a quo non convertitur essendi consequentia.«

²⁰ Boetius, *In Categorias Aristotelis*, c. 284C10–D15.

²¹ Boetius, *In Categorias Aristotelis*, c. 284D6–8: »..., idcirco quod binario non indiget unitas, sicut indigens erat unitate binarius. Quare prius est unitas binario:«

Matematičkom primjeru Boecije je još pridodao i logički koji opisuje odnos *animal – homo* kao odnos dvaju pojmova različita sadržaja. Pođe li se od definicije čovjeka kao »razumne životinje« (*animal rationale*), a koja se u latinštini pojavljuje već u Senecinim pismima Luciliju,²² moguće je, kaže Boecije, zaključivati ovako: kažem li čovjek, odmah sam rekao životinja, a kažem li životinja, još ništa nije rečeno o čovjeku. Ipak, Boecije nije naveo zaključak: životinja je prvotnija od čovjeka po slijedu bivovanja. Primjerom je očito htio naglasiti da implikacija vrijedi samo u jednom smjeru.

Herman Dalmatin nije ništa preuzeo iz Boecijevih primjera, nego se čvrsto držao Aristotelova zaključivanja. Usporedi li se Aristotelov odlomak u Boecijevu prijevodu s Hermanovim obrazloženjem zašto je *jedno* počelo svega, uočiti će se da je Herman pridodao samo jednu rečenicu, onu u kojoj se javlja *constituere* i koja je bitna za razumijevanje Hermanova umovanja: »od dvoga je naime prije jedno; jer ako ne bi prethodilo jedno, ne bi bilo ničega što bi sastavljalo dva.« (c. 8,3). Izvor toga Hermanova obrazloženja ne nalazi se u Boecijevu komentaru Aristotelovih *Kategorija*, nego mu nadahnuće valja potražiti u misli bagdadskog astrologa Abū Ma'shara iz 9. stoljeća. U svom uvodu u astronomiju, a koji je Herman preveo s arapskoga na latinski 1140. godine, Abū Ma'shar ustvrdio je: »Budući da je tako, treba da sve rođeno ima roditelja i sve sastavljeno sastavljača koji razlučuje među rodovima i vrstama svega.«²³ Hermanova tvrdnja na početku razmatranja »ništa rođeno bez roditeljskoga uzroka« može se, sukladno Abū Ma'sharovu zaključku, protegnuti na tvrdnju »ništa sastavljeno bez sastavljača«. Za onoga tko je prevodio Abū Ma'sharovo astronomsko djelo sas-

²² Usp. L. Annaeus Seneca, *Epistulae morales ad Lucilium*, 41,8: »Rationale enim animal est homo.«; 124,23: »Rationale animal es.«

²³ Albumasar, *Introductorium in astronomiam*, preveo na latinski Herman Dalmatin (Augustae Vindelicorum: Erhardus Ratdolt, 1489), primi libri capitulum tertium »De effectuum qualitate«, f. a6v: »Quae cum ita sint est habere genitorem omne genitum, omneque compositum compositorem discernentem inter genera et species omnium.« Služim se primjerkom augsburškoga izdanja iz Knjižnice Dominikanskoga samostana u Dubrovniku sa signaturom 35–II–19 Privez 3. Vidi opis te inkunabule u: Josip Badalić, *Inkunabule u Narodnoj Republici Hrvatskoj* (Zagreb: JAZU, 1952), p. 45, n. 27; Šime Jurić i Franjo Šanjek, »Zbirka inkunabula dominikanskih knjižnica u Hrvatskoj«, *Croatica christiana periodica* 9 (1985), pp. 123–199, na pp. 131–132, n. 5. Kosta Vojnović koji je godine 1892. prvi popisao inkunabule u knjižnici dubrovačkih dominikanaca propustio je uočiti vrijednost ove inkunabule. Usp. Kosta Vojnović, »Prilozi k arhivalnijem pabircima dubrovačkijem«, *Starine* 28 (1896), pp. 1–96, o 34 prvotiska u poglavlju »Incunabula, koja se nalaze u knjižnici Dominikanaca u Dubrovniku.«, pp. 39–45, i sa zaključkom na p. 45: »Ovaj popis sam izradio s pomoću O. Ambrozija Bačića, dominikanca, prosinca 1892. Ima još *incunabula*, ali sam popisao najznatnije.« Augsbursko je izdanje *editio princeps* Hermanova prijevoda i njegov kolofon na f. i6v glasi: »Opus introductorii in astronomiam albumasaris abalachi explicit feliciter erhardi ratdolt mira imprimendi arte: qua nuper venetiis nunc augustae vindelicorum excellit nominatissimus. 7. Idus Februarii. 1489.« O trima izdanjima Hermanova prijevoda (1489, 1495, 1506) vidi Lemay, *Abū Ma'shar and Latin aristotelianism in the twelfth century*, pp. 387–389.

taviti (*constituere*) očigledno je pripadalo ontičkom, a ne matematičkom ili logičkom redu.

Da zaključim. U Hermanovoj sažetoj parafrazi (c. 8,3–4), što je nadahnuta Aristotelom, posredovana Boecijevim prijevodom i obogaćena Abū Ma'sharovim uvidom, mnogo je više toga u igri od računске slagalice da se broj, primjerice dva, može rastaviti na jedinice i da jedinice mogu sastaviti neki broj, primjerice dva, premda se Boecije poslužio tim matematičkim primjerom. *Jedno*, upravo zato jer je počelo svega, ne sudjeluje nužno u nastanku dvoga, premda je u nastanku dvoga nužno prepoznati opstojnost *jednoga*. *Jedno* može, ali i ne mora učiniti da postoji dva. Ako doslije nije bilo jasno, onda je odavle posve jasno da Hermanovo obrazloženje nije opis matematičkoga postupka ili logičkoga pravila, nego opis ontičkoga reda.

Da je tomu tako, potvrđuju i Hermanova obrazloženja što slijede. *Jedno* je jedincato počelo (c. 8,5). Tko bi tvrdio da postoje dva počela svega, morao bi odgovoriti koje je od njih prije da bi uistinu bilo počelo svega. A tko bi tvrdio da se ne može ustanoviti poredak koje je prvo, a koje je drugo od dva počela, umah bi tvrdio da ni jedno od ta dva počela nije počelo svega. Nije dopuštena iznimka. Da bi neko počelo bilo počelo svega, moralo bi biti i počelo i za ono drugo počelo iz početne pretpostavke o postojanju dva počela svega.

Napokon, podsjeti li se da cijelo ovo razmatranje započinje tako što raspravlja odnos između roditeljskog uzroka i rođenog, *jedno* treba opisati kao uzrok, i to kao uzrok kretanja. Zato se *jedno* iskazuje kao »uzrok kretanja svekolikom drugom« (*cunctis aliis movendi causa*, c. 8,7), premda je sâm naravski nepokretan, te kao »prvi i tvorni uzrok svega« (*prima et efficiens causa omnium*; c. 8,9). To znači da se roditeljski uzrok izriče i izvornim Aristotelovim pojmom ἀρχὴ τῆς κινήσεως u prijevodu na latinski (*causa movendi* i *causa movens*), i stručnim nazivkom iz latinske prevoditeljske i tumačiteljske predaje (*causa efficiens*). Uz to, sukladno načelu da nepokretno starinom pretječe sve pokrenuto (c. 8,8), u ontičkom se redu pod jednim novim vidikom prepoznaje odnos između roditeljskog uzroka i onoga što je rođeno: rođeno je potonje jer je pokrenuto, a roditeljsko je prije jer je nepokretno.

Hermanovo je obrazloženje o počelu svega parafrazirao Domingo González (Dominicus Gundissalinus), znan i kao Gundisalvi, prvak prevoditeljske radionice u Toledu i filozofski pisac, u svom prirodnofilozofskom djelu *De processione mundi* napisanom 1150. godine.²⁴ Gundisalvi je parafrazirao Her-

²⁴ Usp. Gundisalvijevu parafrazu u Hermann de Carintia, *De essentiis*, ed. Alonso (1946), p. 27. Treba zabilježiti da je Manuel Alonso prvi uočio Gundisalvijevu parafrazu i uvrstio ih u bilješke kojima je popratio prvo izdanje Hermanove rasprave *De essentiis*, o čemu vidi u Manuel Alonso, »Introducción«, pp. 9–19, na pp. 9–10.

manovo obrazloženje, ali tako da je izostavio najneprozirniji dio obrazloženja, onaj koji mu se mogao učiniti matematičkim. Primjerice, nije upotrijebio *constituere* (c. 8,3) u opisu odnosa između jednoga i dvoga, kao ni *complere omnium numerum* (c. 8,5) u prikazu nesuvisle pretpostavke da postoje dva počela svega. Ali je zato Gundisalvijejev zaključak isti kao u Hermana: »jedno je, dakle, počelo, jedan je tvorni uzrok svega.«²⁵

Uza sav ovaj misaoni napor istarski je umnik svjestan da nije odgovorio na pitanje što *jedno* jest, pa se poziva na Platona, na onu rečenicu koju izgovara Timej u istoimenu dijalogu: prvi i tvorni uzrok svega, »kako kaže Timej, toliko je teško naći, koliko je nemoguće da, pronađen, bude dostojno iskazan.«²⁶ Prvo rješenje Herman vidi u nastojanju da se utvrdi što *jedno* nije, pa se spram onoga što preostane utvrdi što *jedno* jest. Konačno pak rješenje traži i nalazi u susretu ljudskog umovanja i božanske objave koja se najvrsnije očitovala u Utjelovljenju. U Hermanovoj raspravi tada nastupa važan trenutak razgraničenja: »Nazočnoj raspravi nije dalje slijediti božanski naum jer ga istražuju opširni svesci Otacá.«²⁷ Ovdje treba zaključiti što spis Hermana Drugoga ne želi biti. Herman ne kani tumačiti objavu i predaju, kako se one razumijevaju u kršćanskom mišljenju 12. stoljeća. Rasprava *De essentiis* nije niti kerigma niti hermeneutika objave božanskog nauma. Ona, po priznanju pisca, nije teološka rasprava. Iz vidokruga glavnoga filozofskoga djela Hermana Dalmatina ne stoji ocjena Richarda Lemaya prema kojoj je Herman »teolog sučeljen s metafizičkim pojmovima različita podrijetla i važnosti.«²⁸

To, da se roditeljski uzrok prepoznaje kao tvorni uzrok valja uklopiti u Hermanov stav o prvim uzrocima (c. 7,1–7). Nakanivši izlagati o uzrocima tvorevine, Herman ih je izdvojio tri: »Tri su, kako se sviđa filozofima, počela svakog poroda.«²⁹ To su:

²⁵ Usp. Kalenić, »Napomene uz tekst«, u Herman Dalmatin, *Rasprava o bitima*, knjiga druga, pp. 167–219, na pp. 172–173. Navedenu odlomku iz Gundisalvijejeva *De processione mundi* sadržajno bi trebalo pridružiti opširniji odlomak u Hermanovoj raspravi c. 8,3–9, a ne c. 8,3–5. Naime, tada se Gundisalvijejev zaključak podudara s Hermanovim, a razlika u slijedu zaključivanja između Hermana i Gundisalvija biva očitom.

²⁶ Hermannus Secundus, *De essentiis*, c. 8,9: »quam [= primam omnium et efficientem causam], ut Timaeus ait, tam invenire difficile est quam inventam digne profari impossibile.« Usp. Platon, *Timej*, 28 c.

²⁷ Hermannus Secundus, *De essentiis*, c. 8,13: »quod divinitatis consilium, cum spatiosa patrum scrutentur volumina, praesentis tractatus non est longius insequi.«

²⁸ Richard Lemay, *Abū Ma'shar and Latin aristotelianism in the twelfth century*, p. 202: »while Hermann is a theologian confronted with metaphysical notions of diverse origins and import, ...«

²⁹ Hermannus Secundus, *De essentiis*, c. 7,1: »Tria sunt enim, ut philosophis placet, omnis geniturae principia:«

1. »tvorni uzrok« (*causa efficiens* u Hermana);
2. »ono iz čega nešto biva« ili »oblik« ili »svrha djela« (*id ex quo aliquid fit* ili *forma* ili *operis eventus* u Hermana, *causa formalis* u Tome Akvinskoga);
3. »ono u čemu nešto biva« ili »tvar stvari« ili »ono što drži« (*id in quo* ili *rerum materia* ili *sustinens* u Hermana, *causa materialis* u Tome Akvinskoga).

Od uzroka što pripadaju Aristotelovu četverouzročju, kako je ono izloženo u *Fizici* (194b15–195a3) i *Metafizici* (983a24–988b16 i 1013a24–1014a25), Herman Dalmatin nije uvrstio upravo »ono poradi čega«, dakle svršni uzrok (*causa finalis*). Uostalom, Herman se nije pozvao na Filozofa, nego na filozofe. Razmatrajući odnos oblika i stvari on se izrijekom pozvao na – Hermesa Trismegista (c. 7,4), ali je tu zapravo parafrazirao tvrdnju iz pete knjige Abū Ma'sharova djela *Introductorium in astronomiam*: »a tvar je nužnost oblika, oblik uistinu ures stvari« (*estque materia formae necessitas. Forma vero materiae ornatus*).³⁰ Herman je Abū Ma'sharov *Introductorium* preveo 1140. godine, tri godine prije nego je dovršio svoje izvorno djelo *De essentiis*, pa mu je poglavlje u kojem je Abū Ma'shar prikazao domicile zvijezdâ prema Hermesovu učenju bilo dobro poznato.³¹ Premda bi se na prvi pogled moglo zaključiti kako je u Abū Ma'sharovu tekstu riječ tek o preoblikovanoj Aristotelovoj zamisli, valja uočiti da je Abū Ma'shar na početku svoje knjige, u poglavlju posvećenu kakvoći utjecaja zvjezdanih kretanja, uveo četiri roda za stvari iz nižega svijeta: *forma*, *materia*, *compositio*, *compositum*.³² A kad je Abū Ma'shar nakanio opisati kako Hermes razumijeva da je tvar nužnost oblika i oblik ures stvari, onda mu se najprikladnijim primjerom učinio odnos između Sunca i Mjeseca. U toj astronomskoj predodžbi Mjesec postaje tvarju Sunca, a Sunce oblikom Mjeseca.³³ Na tragu očitoga utjecaja Hermesa Trismegista i Abū Ma'shara, Herman uvida da je najprije nužno »ono što drži« (*sustinens*), a posljednje je »cilj i savršenost djela« (*operis eventus et perfectio*, c. 7,4). Najprije je, dakle, tvar, a posljednje je oblik.

³⁰ Albumasar, *Introductorium in astronomiam* (Augustae Vindelicorum, 1489), quinti libri »capitulum quartum [de stellarum domiciliis] iuxta Hermetem post Abidemon«, f. d8r. Lemay je prvi upozorio na Hermanovu parafrazu tragajući za utjecajem Abū Ma'sharove misli na raspravu *De essentiis*, a Burnett je zabilježio točan bibliografski podatak iz venecijanskog izdanja Hermanova prijevoda objavljenog 1506. godine. Usp. Lemay, *Abū Ma'shar and Latin aristotelianism*, pp. 209–210, 131; Burnett, »Commentary«, p. 243.

³¹ Albumasar, *Introductorium in astronomiam*, f. g1r: »Hoc vero nostro tempore id est anno incarnationis Domini 1140. ...«. Usp. Franjo Šanjek, »Herman Dalmatin: Bio–bibliografski prilozi«, p. 45.

³² Albumasar, *Introductorium in astronomiam*, f. a6v.

³³ Usp. Albumasar, *Introductorium in astronomiam*, f. d8r: »Sic ergo cum luna quidem tamquam materia solis sit. Sol vero tamquam forma lunae causa erat ut iure luna solis stella vocaretur, cum virtute sua vim solis consequens, hac itaque de causa tam domicilium lunae contiguum esse.«

Uz to, upravo se zbog izbora izričaja »cilj i savršenost djela« valja zapitati ne dopušta li ovdje Herman da iza oblikovnoga uzroka stoji još jedan uzrok, onaj nenabrojani iz Aristotelove znanosti o prvim uzrocima: svršni uzrok.

Ako se zapita zašto je u spletu uzročnih pitanja tek natuknuto pitanje »Radi čega?« ili, strože, zašto je ono izostavljeno, onda će najbolji odgovor ponuditi tematski pregled prve knjige Hermanove rasprave (vidi *Prilog* uz ovaj članak). Iz njega se lako može zaključiti do koje je mjere Hermanu važno proučiti tvorni uzrok ili počelo kretanja. Prva je knjiga posvećena uzroku kao prvoj biti, i to u glavnini baš tvornom uzroku.

Ima li se na umu koliko je u povijestima filozofije uvriježeno mišljenje da je filozofsko doumljivanje u srednjem vijeku usredotočeno na odnos Bog-čovjek pa da tek s renesansom dolazi do preusmjerenja prema odnosu čovjek-svijet, onda valja zaključiti kako se Herman, sučeljen s trokutom Bog – čovjek – svijet, nakanio pozabaviti trećom stranicom toga trokuta. Razglabanje odnosa Bog – svijet postaje u Hermana razglabanjem o uzrocima, pa pripada znanosti o prvim uzrocima, kako ju je uveo Aristotel u *Metafizici* (983a24–25), a koja znanost izravno uvire u onu filozofiju koja se sve do polovice 18. stoljeća nazivala *philosophia naturalis*. Rukopisni uzorak Hermanova umovanja može, dakle, poslužiti kao protuprimjer stereotipnoj predodžbi o srednjovjekovnoj filozofiji. A upućeni ionako znaju da je Herman Dalmatin bio izdanak škole iz Chartresa koja je njegovala izrazitu usmjerenost prema prirodnofilozofskim i prirodnoznanstvenim istraživanjima.³⁴

Dodatni opisi ontičkoga reda

U prvoj knjizi rasprave *De essentiis* Herman Dalmatin je i dalje prosljedio s ontološkim varijacijama. Prvo se pozabavio ontičkom oprekom *conditor – condita* (c. 13,2–5). U čemu se očituje razlika između začetnika i začetoga?

³⁴ Usp. o školi u Chartresu u sklopu razvoja astronomije u 12. stoljeću u Haskins, *Studies in the history of mediaeval science* (Cambridge: Harvard University Press, 1924), na pp. 8–92; Hugo Dingler, *Geschichte der Naturphilosophie* (München: Eidos-Verlag, 1932; pretisak Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1967), pp. 63–64; Friedrich Überweg, *Grundriss der Geschichte der Philosophie*, zweiter Teil, hrsg. von Bernhard Geyer, 12. Auflage (Graz: Akademische Verlagsanstalt, 1951), pp. 226–242; o prirodnoj filozofiji Guillaumea de Conches u Tullio Gregory, *Anima mundi: La filosofia di Guglielmo di Conches e la scuola di Chartres* (Firenze: Sansoni, 1955), na pp. 178–235; o prirodnim filozofijama Guillaumea de Conches, Hermana Dalmatina, Bernarda Silvestrisa, Thierryja iz Chartresa i Clarenbalda iz Arrasa u Richard Lemay, *Abū Maʿshar and Latin aristotelianism*, pp. 157–298; Tullio Gregory, »L'idea di natura nella filosofia medievale prima dell'ingresso della fisica di Aristotele: Il secolo XII«, u *La filosofia della natura nel medioevo: Atti del terzo Congresso internazionale di filosofia medioevale* (Milano: Vita e pensiero, 1966), pp. 27–65.

Začetnik je sâm vječan i zato »od sebe samoga« (*a se ipso*), pa i ono što začetnik ima u sebi, a Herman izričito spominje mudrost, dobro i blaženstvo, isto je takvo: vječno i od sebe samoga. Za začetnika vrijedi načelo: »Što god ima u sebi, isto je on sâm.«³⁵ To je načelo dobro znano u latinskoj tradiciji, a susreće se i u djelu *Lectiones in Boethii librum de Trinitate* koje se pripisuje Hermanovu učitelju Thierryu iz Chartresa, premda autorstvo spisa nije sigurno.³⁶ Naprotiv, ono što je začeto ili, kako Herman kaže, ono što je »u svijetu« (*in mundo*), a Hermanovi su primjeri ljepota, okruglost i kretanje, u svijetu je »po prigotku« (*per accidens*). Nijedno od toga što je »u svijetu« nije sâm svijet. A to znači da je odnos između svijeta i onoga što je u svijetu bitno drukčiji od odnosa između začetnika i onoga što je u začetniku, što razliku između začetnika i začetoga čini razgovijetnom.

U sljedećoj Hermanovoj varijaciji zbilja se važna preinaka: *unum* postaje *unus* (c. 14,3). Dok je u raščlambi odnosa između roditeljskoga uzroka i onoga što je rođeno Herman tumačio *jedno* kao počelo svega, sad ga je razmišljanje o svemu onom što je nastalo uputilo prema onom jedinom koji je predstojao svakom nastanku: »Može se, dakle, iz svega zaključiti da je jedan sâm prvi i posljednji, jedan svemoguć, jedan množitelj čitavog svemira, u čitavosti svoje biti izvanjski pak svakom kretanju jer je svako njegovo kretanje u njegovu djelu.«³⁷ Razlika između onoga koji je *jedan* i njegova djela očitovala se u ulozi *kretanja*: kretanje je učinak, kretanje isključivo pripada djelu. Time je opisano ontološko značenje opreke *unus – opus eius*.

Jedna druga opreka, opreka *auctor – subiectum* između podloženoga i množitelja ili, primjerenije ovom novom kontekstu, između podloženoga i podložitelja uvela je u Hermanovo istraživanje pojmove *sastavljanja i rastavljanja* (c. 14,3–4). U množitelju (*in auctore*) uvijek je ista vrlina, i koja sastavlja i koja rastavlja (*virtus componens = virtus resolvens*). Naprotiv, u podloženome (*in subiecto*) jedno je sastavljanje, a drugo rastavljanje, te ne mogu istodobno nastupiti, kao što djeluje vrlina koja im je uzročnikom. To se razlikovanje doima kao ontološko polazište iz kojega mogu uslijediti razglabanja o sastavljanju i rastavljanju u svijetu, razglabanja iz kojih se može izgraditi filozofija prirode.

Završno mjesto u Hermanovu nizu ontičkih parova pripalo je suprotstavljanju *creator – creata* (c. 14,5). Ono je opisano predikatom »biti uvijek«:

³⁵ Hermannus Secundus, *De essentiis*, c. 13,3: »quidquid in se habet, idem ipse est.«

³⁶ Burnett, »Commentary«, p. 248; Edouard Jeuneau, »Thierry von Chartres (Theodoricus Carnotensis)«, *Lexikon für Theologie und Kirche* 10 (1965), p. 114.

³⁷ Hermannus Secundus, *De essentiis*, c. 14,3: »licet igitur ex omnibus concludere, quod unus primus et novissimus, unus omnipotens, unus totius universitatis auctor, omnis quidem in essentiae suae integritate motus extraneus; omnis namque motus eius in opere eius, ...«

»Stvoritelj je pak uvijek, a stvoreno uistinu nije uvijek.«³⁸ Stvoritelj je stvoritelj uvijek po tomu što u njemu uvijek djeluje ista »volja stvoriteljica« (*voluntas creatrix*) tako da nešto bude stvoreno, a nešto uopće ne bude stvoreno (c. 14, 6–7). Tumačitelj Hermanove rasprave Burnett požurio je Hermanovu volju stvoriteljicu usporediti s demijurgom iz Platonova *Timeja* (29e–30a).³⁹ Ipak, razlika u Platonovu i Hermanovu pristupu postanku svijeta ne može se previdjeti.⁴⁰ U Platonovu zamišljaju Bog je onaj koji hoće »da sve bude dobro i da ništa ne bude loše« upravo zato jer je dobar, pa iz nereda stvara red jer je red u svakom pogledu bolji od nereda. To znači da u Platonovu vidokrugu postanak svijeta slijedi iz Božje dobrote, a svijet se iz istoga razloga prepoznaje kao red, dok prema Hermanu stvoritelj biva uvijek, a njegovoj stvarateljskoj volji pripada hoće li nešto biti stvoreno, a nešto uopće neće biti stvoreno, pa zato stvoreno jest propadljivo, a ne vječno. Izgleda kao da Herman namjerno pokušava stegnuti obrazloženje na najmanju moguću mjeru, a da njegov govor s ontološkoga stajališta ipak bude smisleni govor o onome što je stvoreno. U svakom slučaju, Istranin ne misli da je postanak svijeta nužno odmah obrazložiti idejama dobroga i uređenoga kako to čini Platon.

Da bi što potpunije opisao kako stvoritelj i stvoreno stoje jedan nasuprot drugom, Herman se poslužio pojmom *zakona*, ali, treba odmah reći, zamisao nije razradio. Izrekao je samo tvrdnju: »Tvorac naravski postavlja zakon djelu, a ne djelo tvorcu.«⁴¹ Pa ipak, odnos *opifex* – *opus* dodatno je razjasnio tako što je promislio značenje *instrumenta* u tom odnosu. Prevodeći Abū Ma'sharov *Introductorium in astronomiam* Herman se bio upoznao s predodžbom kako se u filozofiji oblik može usporediti s umjetnikom, a tvar s njegovim priborom.⁴² Unutar te predodžbe Abū Ma'shar je zaključio: »Djelo se ne pripisuje orudima, nego umjetniku.«⁴³ Štoviše, primijenivši ovaj zaključak na složevinu (*com-*

³⁸ Hermannus Secundus, *De essentiis*, c. 14,5: »semper quidem creator, non vero semper creata.«

³⁹ Burnett, »Commentary«, p. 248.

⁴⁰ Da bih omogućio izravnu usporedbu Hermanova odlomka iz *De essentiis*, c. 14,6–7 s Platonovim tekstom u istom jeziku, ovdje navodim odlomak iz Platonova *Timeja* (30a) u prijevodu Marsilija Ficina na latinski jezik. Usp. *Timaeus Platonis*, u *Omnia D. Platonis opera translatione Marsilii Ficini, & ad Graecum codicem accurata castigatione* (Venetiis: Apud Hieronymum Scotum, 1570), pp. 403a–422b, na p. 406: »Itaque cum vellet deus bona omnia fore, nihil vero quoad natura pateretur malum, quicquid erat quod in cernendi sensum cadere posset, asumpsit, non tranquillum & quietum, sed temere agitatam et fluitans, idque ex inordinata iactatione rededit in ordinem.«

⁴¹ Hermannus Secundus, *De essentiis*, c. 14,7: »legem quippe imponit opifex operi, non opus opifici.«

⁴² Albumasar, *Introductorium in astronomiam*, f. a6r: »unde in philosophia forma quidem artificii, materiae vero instrumenti comparatur.«

⁴³ Albumasar, *Introductorium in astronomiam*, f. a6r: »Opus autem non instrumentis sed artificii ascribitur.«

positum) kao na jedan od četiri roda iz nižega svijeta, mogao je Abū Ma'shar dosljedno ustvrditi: »Tako se, dakle, svaka složevina poglavito ne postavlja privolom stvari, nego oblika.«⁴⁴

Suprotstavljajući se Abū Ma'sharovim stajalištima, Herman uvodi važno razlikovanje u predodžbu o umjetniku, priboru i djelu (c. 15,1–8). On prvo izlaže načelni stav: »Svako se djelo uspostavlja dvostrukom privolom: umjetnika i sprave.«⁴⁵ Pritom umjetnik i pribor imaju jedno značenje u stvaranju (*creatio*), a drugo u rađanju (*generatio*). Kad se Herman služi nazivkom *stvaranje*, onda pomišlja na »stvaranje počela ni iz čega« (*creatio principiorum ex nichilo*), a kad se služi nazivkom *rađanje*, onda pomišlja na »rađanje stvari iz prije datih počela sve do sada« (*generatio rerum ex antedatis principiis usque nunc*). U stvaranju su umjetnik i pribor isto. Ta u stvaranju je na djelu prvi uzrok koji tad ne stvara od stvari (*de materia*), nego sve što stvara stvara od sebe samoga (*a se ipso*). Naprotiv, u rađanju ne vrijedi da su umjetnik i pribor isto. Pribor (*instrumentum*) su već stvorena počela, pa se ona razumijevaju kao drugotni uzrok. Na temelju ovoga razmatranja Herman uvodi dvodiobu tvornoga uzroka po vrsnoći: prvotni je »sâm premudri umjetnik i množitelj svega Bog«, a drugotni su njegove sprave, dakle stvorena počela kojima među svim njegovim djelima pripada prvo mjesto (c. 15,6–8). Raščlambom u kojoj sučelice djelu stoji stvoritelj, djelochinitelj, umjetnik, množitelj, napokon nazvan Bogom, završava se niz ontoloških varijacija u prvoj knjizi rasprave *De essentiis*.

Temeljni pojmovi iz Hermanovih opisa ontičkoga reda u prvoj knjizi sreću se i u drugoj knjizi Hermanova spisa. Vrijedi upozoriti kako ih je Herman upotrijebio odmah na početku druge knjige (c. 18,7–9). Da bi opisao postupak rađanja, Herman se poslužio metaforom iz talioničarstva. Prvo je prikazao kako iz smjese što se nalazi u peći različitim odvojcima istječu različite kovine. Najlakši procjedak pluta na vrhu da bi bio najspremniji kako za sastavljanje tako i za rastavljanje i taj gornji sloj Herman naziva *bît* (*essentia*), dok je drugi sloj neka vrsta taloga i njega Herman naziva *bivstvo* (*substantia*). Dakako, nazivci *bît* i *bivstvo* u ovoj metafori imaju potpuno drukčije značenje nego što ih imaju u cijeloj prvoj knjizi Hermanove rasprave, a napose ih se ni na koji način ne može povezati s opisom ontičkoga reda u 6. poglavlju. Taj se zaključak podudara s razdiobom Hermanova spisa. Upravo između 17. i 18. poglavlja u napuljskom je rukopisu Hermanove rasprave naknadno, ali najkasnije početkom 13. stoljeća, dopisano »*secundus liber*« na lijevom rubu, a u oksfordskom rukopisu iz 1423. godine preskočen je jedan redak, kako je pomno obrazložio Kalenić u

⁴⁴ Albumasar, *Introductorium in astronomiam*, f. a6r: »Ita ergo omne compositum non materiae sed formae auctoritate principaliter ascribitur.«

⁴⁵ Hermannus Secundus, *De essentiis*, c. 15,5: »omne vero opus gemina auctoritate constituitur, artificis videlicet et instrumenti;«

filološkoj studiji uz hrvatsko kritičko izdanje rasprave *De essentiis* te u napomeni uz kraj prve knjige Hermanove rasprave.⁴⁶ Ali, da u prijepisima Hermanove rasprave iz 12. i 15. stoljeća i nije između 17. i 18. poglavlja pronađena rubna bilješka ili ustanovljena praznina, već bi razlika u značenju temeljnih ontoloških pojmova jasno upozorila na to da s 18. poglavljem započinje novi Hermanov misaoni tijek.

Kad je Herman u prvoj knjizi rasprave *De essentiis* pomišljao na uzrok kao na prvu bit u svom redosljedju, onda ga je redom opisao nazivcima: »jedno« (*unum*, c. 8,3), »počelo svega« (*omnium principium*, c. 8,3), »uzrok kretanja« (*movendi causa*, c. 8,7), »prvi i tvorni uzrok svega« (*prima et efficiens causa omnium*, c. 8,9), »utemeljitelj« (*conditor*, c. 13,2–3), »jedan« (*unus*, c. 14,3), »množitelj« (*auctor*, c. 14,3), »stvoritelj« (*creator*, c. 14,5), »djelodinitelj« (*opifex*, c. 14,7) i »Bog« (*Deus*, c. 15,8). Ako neku Hermanovu istoznačnicu za uzrok valja posebno izdvojiti zbog osnovne nakane njegove rasprave da izlaže o bitima, onda je to *creator* jer se u petočlanim popisima bitî u Sabejaca i u al-Razija upravo *creator* pojavljuje na prvom mjestu.⁴⁷ Među popisima bitî, koji prethode Hermanovu redosljedju, jedino se popisi Sabejaca i al-Razija u prvom članu podudaraju s redosljedjom bitî koji je uveo Herman Dalmatin. K tomu, svjedočanstvo o Sabejcima potječe od Hermanova suvremenika al-Shahrastânî koji je u *Knjizi religija i sekti* opisao filozofski nauk Sabejaca u obliku razgovora između Sabejaca, potomaka Hermesova sina Sa, i Abrahamovih sljedbenika.⁴⁸ Prema tom svjedočanstvu, već je Agathodaimon, učitelj Hermesov, rekao »da je prvih počela bilo pet, i to: stvoritelj, razum, duša, prostor i praznina, te da su složevine nastale poslije«,⁴⁹ pri čemu je posljednje počelo »praznina« u nekim arapskim izvorima poprimilo značenje »vrijeme«. Pitanje o tomu je li jedan od dvojice umnika iz prve polovice 12. stoljeća utjecao na drugoga ostaje otvoreno, ali valja primijetiti da je Herman neovisno o al-Shahrastânî upoznao hermetičku predaju. Pripremajući prijevod Abū Ma'sharova djela *Introductio in*

⁴⁶ Vidi: Antun Slavko Kalenić, »Temeljni problemi uspostave teksta«, u Herman Dalmatin, *Rasprava o bitima*, knjiga prva (Pula: Čakavski sabor, 1990), pp. 103–151, na pp. 109, 113–115, 128–129; Kalenić, »Napomene uz tekst«, u Herman Dalmatin, *Rasprava o bitima*, knjiga druga, p. 176.

⁴⁷ Usp. Burnett, »Commentary«, p. 242. Doduše, Burnett je, navodeći filozofe koji ograničuju broj bitî na pet, spomenuo Sabejce i al-Razija, ali je propustio uočiti podudarnost njihovih popisa s Hermanovim u prvom članu, možda zato jer nije uočio razloge zbog kojih je Hermanu bio važan prvi član u redosljedju bitî.

⁴⁸ Usp. Walter Scott (ed.), *Hermetica: The ancient Greek and Latin writings which contain religious or philosophic teachings ascribed to Hermes Trismegistus*, vol. 4 (Oxford: Clarendon Press, 1936), osobito odsječak »al-Shahrastânî (died A. D. 1153)«, pp. 258–262.

⁴⁹ Scott, *Hermetica*, vol. 4, pp. 258–259: »that the first principles were five, namely, the Creator, Reason, Soul, Space, and Void, and the composite things came into being thereafter.«

astronomiam Herman se, uz Ptolemeja i druge astrologe, nedvojbeno upoznao i s astrološkom slikom svijeta kakva je bila pripisana Hermesu Trismegistu.⁵⁰

Uvodeći iznovice nove nazivke, Herman je svaki put obogatio pojam uzroka novim sadržajima. Osobito je bio uspješan kad je u nizu ontičkih opreka suočio uzrok s posljedicom. Doseg se Hermanova umovanja možda najbolje ogleda u uporabi izričaja kojima je obogaćivao pojam uzroka, kao što su: »biti od sebe samoga« ili »biti po prigotku«, »kretanje«, »sastavljanje i rastavljanje«, »biti uvijek«, »zakon«, »umjetnik i oruđe«, »stvaranje i rađanje«. U Hermanovim opisima ontičkoga reda funkcija nekih od spomenutih izričaja tek je natuknuta, ali je zato nekima značenje promišljeno do te mjere da je urodilo izvornim uvidima. Razglabajući o Aristotelovu iskazu što je prvotno, a što drugotno po redosljedu u bitku, Herman Dalmatin se između Aristotelova dokaza i Boecijevih tumačenja i oprimjerenja odlučio za promišljanje Aristotelova iskaza, obogativši svoj pristup uvidom što ga je usvojio tijekom prevođenja Abū Ma'sharova *Introductorium in astronomiam*. Kad je pokušao što jezgrovitije opisati prvi uzrok kao stvoritelja, onda je, protivno Platonovu opisu demijurga u *Timeju*, držao da je stvoritelja dovoljno opisati predikatom »biti uvijek«, a nije se kao Platon pozivao na Božju dobrotu iz koje slijedi dobrota i uređenost stvoriteljeva djela. Važnim razlikovanjem između stvaranja i rađanja tankočutno se odvojio od Abū Ma'sharove predodžbe o umjetniku, priboru i djelu, pa uveo dvodiobu tvornoga uzroka po vrsnoći. U raščlambama o uzroku, ponajviše o tvornom uzroku, Herman se suočio s platonovskim, aristotelovskim i hermetičkim naukom o uzroku, osobito u Boecijevim prijevodima i tumačenjima Aristotelovih djela, Boecijevoj aritmetici i Abū Ma'sharovoj astronomiji kao dragocjenim posrednicima antičkoga duhovnog naslijeđa za vrijeme svoga školovanja u Francuskoj i u vrijeme prevoditeljskoga rada u Španjolskoj. Zahvaljujući ili unatoč eklektičkom pristupu, Herman Dalmatin je u prvoj knjizi rasprave *De essentiis* dosegnuo i prikazao izvorne ishode svoga umovanja o uzroku.

⁵⁰ Albumasar, *Introductorium in astronomiam* (Augustae Vindelicorum, 1489), osobito poglavlja u petoj knjizi: »Capitulum quartum [de stellarum domiciliis] iuxta Hermetem post Abidemon.«, ff. d7v–d8v i »[De stellarum principatu] Juxta Hermetem post Abidemon. Capitulum septimum.«, ff. e1r–e2v. Vidi također bilješke 30 i 33. Walter Scott koji je sustavno prikupljao arapska *Testimonia* o hermetičkom naslijeđu, a namjerno, kako svjedoči priređivač četvrtog sveska Scottova djela A. S. Ferguson, izostavio skolastička i srednjovjekovna svjedočanstva, nije u *Testimonia* uvrstio prinose arapskoga zvjezdoznanca Abū Ma'shara, što znači da mu nije bio poznat prevoditeljski rad Hermana Dalmatina. Usp. A. S. Ferguson, »Introduction«, u Scott, *Hermetica*, vol. 4, pp. ix–xlix, na p. xlv, te A. S. Ferguson, »Index locorum«, u Scott, *Hermetica*, vol. 4, pp. 547–569.

PRILOG

Tematski pregled prve knjige *De essentiis* (cc. 6–17)

6	Opis ontičkoga reda esse-essentia-genitura
6,1–4	Odredba bitka
6,5	Bitak i bit
6,6–8	Pet rodova bitî
6,9	Bitak, bit i rodevina
7	Trouzročje: tvorni uzrok, oblik i tvar
7,1	Pojam uzroka
7,2–7	Oblik i tvar
7,8	Pokretački uzrok i kretanje
7,9	Hermeneutički krug pri istraživanju redoslijeda bitî
8	Roditeljski uzrok i rodeno
8,1–2	Prepoznavanje uzroka u svakom rađanju
8,3–5	Jedno kao počelo svega
8,6–8	Podjela tvornoga uzroka po vrsnoći
8,9–11	Prvi i tvorni uzrok svega
8,12–16	Teološki umetak: božanska dobrotâ
8,12	Susret ljudskog uma i Božje dobrote
8,13	Božanski naum nije predmet rasprave
8,14–16	Saracenska gledišta o Kristu
9	Teološki umetak: povijest Isusa Krista i astrologija
9,1	Djevica s dječakom u perzijskih astrologa
9,2	Magi i čitanje poruke o dječaku
9,3	Istinitost Isusa Krista i Židovi
9,4–9	Astrolog Abū Ma'shar o djevičinu porodu
10	Teološki umetak: istina Božanskog bića
10,1	Trojstveni Bog
10,2	Prvo u redu stvarî i samoradanje
10,3	Bez početka i bez prestanka
11	Kretanje
11,1	Je li Bog stvoritelj svemira?
11,2	Kretanje stvorenoga

- 11,3 Obilježja vremena
- 11,4 Vrste kretanja
- 11,5 Obilježje mjesta
- 11,6 Obilježje sjetilnoga
- 11,7–8 Očitovanje mijene
- 11,9 Održanje sastavljenoga
- 12 Značenje različnosti
- 12,1 Razmjer između većega i manjega: uređaj unutar iste vrste
- 12,2 Prirast i opadanje
- 13 Začetnik i začeto
- 13,1 Kretanje prijenosom
- 13,2–6 Razlika između začetnika i začetoga: biti sâm od sebe i biti po prigotku
- 14 Stvoritelj i stvoreno
- 14,1 Komu pripada jamstvo stvorenoga?
- 14,2 Mjera i cilj djela: opis množiteljeve volje
- 14,3–4 Jedan i njegovo djelo: uloga sastavljanja i rastavljanja u opisu opreke
- 14,5–6 Stvoritelj i stvoreno: uloga »biti uvijek« u opisu opreke
- 14,7 Djelodinitelj i djelo: uloga zakona u opisu opreke
- 15 Stvaranje i rađanje
- 15,1 Dva roda za kretanje prapočetnoga uzroka: stvaranje i rađanje
- 15,2–4 Stvaranje počelâ i rađanje stvari
- 15,5–6 Prispodoba o umjetniku, spravi i djelu
- 15,7–8 Dvodioba tvornoga uzroka po vrsnoći: Bog i njegova oruđa
- 16 Zaključak izlaganja o uzroku
- 16,1 Prema cjelini spoznaje o bitima
- 16,2 Rodovi biti i tvorba svih stvari
- 16,3–4 Najava izlaganja o drugoj biti: kretanju
- 16,5 Počelo sprave
- 17 Robert iz Kettona: pohvala Hermanove zamisli
- 17,1 Zadaća dobivena od božanstva
- 17,2 Vjera u božansko biće – početak svih dobara

ONTIČKI RED U OPISIMA HERMANA DALMATINA

Sažetak

U rukopisu *De essentiis* (Béziers, 1143) Herman Dalmatin (*Hermannus Secundus*, prva polovina dvanaestog stoljeća) uveo je i obrazložio svoj izvorni redosljed bití: uzrok, kretanje, mjesto, vrijeme, odnošaj. Od srednjovjekovnih popisa i razvrstavanja bití, što su mu prethodili, taj se redosljed razlikuje po hermeneutičkom krugu: »da bi se ono što je izloženo utemeljilo iz cjeline« (c. 7,8).

Prva je knjiga Hermanova rukopisa u cijelosti posvećena uzroku kao prvoj bití. Ona sadrži temeljni opis ontičkoga reda *esse – essentia – genitura* s kojim se Herman Dalmatin odvojio od Boecijeva predloška. U daljnjim ontološkim varijacijama Herman je obogaćivao pojam uzroka novim sadržajima. Osobito je bio uspješan kad je u nizu ontičkih opreka suočio uzrok s posljedicom (*causa genitrix – genitum, conditor – condita, unus – opus eius, auctor – subiectum, creator – creata, opifex – opus*).

U Hermanovim opisima ontičkoga reda značenje nekih od spomenutih izričaja tek je natuknuto, ali je zato nekima značenje produbljeno do izvornih uvida. Razglabajući o Aristotelovu iskazu što je prvotno spram ostaloga po redosljedu u bitku, Herman Dalmatin se između Aristotelova dokaza i Boecijevih tumačenja i opimjerenja odlučio za promišljanje Aristotelova iskaza, obogativši svoj pristup spoznajom koju je usvojio prevodeći Abū Ma'sharovo djelo *Introductorium in astronomiam*. Kad je pokušao jezgrovito opisati prvi uzrok kao stvoritelja, onda je, protivno Platonovu opisu demiurga u *Timeju*, zaključio da je stvoritelja dovoljno opisati predikatom »semper esse«, a nije se kao Platon pozivao na Božju dobrotu iz koje slijedi dobrota i uređenost stvoriteljeva djela. Važnim razlikovanjem između stvaranja i rađanja tankoćutno se odvojio od Abū Ma'sharove predodžbe o umjetniku, priboru i djelu, pa uveo dvodiobu tvornoga uzroka po vrsnoći. U istraživanjima tvornoga uzroka Herman se suočio s platonovskim, aristotelovskim i hermetičkim naukom o uzroku, osobito u Boecijevim prijevodima i tumačenjima Aristotelovih djela, Boecijevu djelu *De arithmetica* i Abū Ma'sharovu djelu *Introductorium in astronomiam* kao dragocjenim posrednicima antičkoga duhovnog naslijeđa za vrijeme svoga školovanja u Francuskoj i u vrijeme prevoditeljskoga rada u Španjolskoj. Zahvaljujući iiii unatoč eklektičkom pristupu, Herman Dalmatin je u prvoj knjizi rasprave *De essentiis* dosegnuo izvorne ishode u umovanju o uzroku.

Članku je pridodan »Tematski pregleđ prve knjige *De essentiis*«.

THE ONTIC ORDER IN DESCRIPTIONS OF HERMAN THE DALMATIAN

Summary

In his manuscript *De essentiis* (Béziers, 1143) Herman the Dalmatian (*Hermannus Secundus*, first half of the 12th century) introduced and expounded his original sequence of essences: *causa, motus, locus, tempus, habitudo*. This sequence differs from the preceding medieval catalogues and classifications of essences in the hermeneutical circle:

»that which is proposed would be established from the entirety« (*ut ea quae proposita sunt ex integro constituentur*, c. 7, 8).

The entire first book of Herman's manuscript discusses cause as the first essence. It includes the basic description of the ontic order: *esse – essentia – genitura*, through which Herman parts from Boethius' original. In the further ontological variations Herman added new content to the notion of cause. He was particularly successful in setting cause against effect in a series of ontic contraries (*causa genitrix – genitum, conditor – condita, unus – opus eius, auctor – subiectum, creator – creata, opifex – opus*).

The meaning of some of the mentioned syntagms is merely hinted at in Herman's descriptions of the ontic order. The meaning of some others, however, is broadened to include the original insights. Discussing Aristotle's statement what is prior to another as to implication of being, Herman, between Aristotle's argumentation and Boethius' commentary and examples, opted for a reconsideration of Aristotle's statements, having enriched his approach by the knowledge that he had acquired in translating Abū Ma'shar's work *Introductorium in astronomiam*. When he attempted to describe the first cause as the creator, he concluded – contrary to Plato's description of the Demiurge in the *Timaeus* – that it is sufficient to describe the creator as »semper esse«, without, unlike Plato, referring to God's goodness as the origin of goodness and order of the creator's work. By the important distinction between creation and generation, Herman parted from Abū Ma'shar's idea on the artist, instrument and artifact. He had also introduced the bipartition of the efficient cause by quality. In the investigations of the efficient cause, Herman confronted with the Platonic, Aristotelian and Hermetic doctrines on cause, in Boethius' translations and commentaries of Aristotle's works in particular, in Boethius' *De arithmetica* and Abū Ma'shar's *Introductorium in astronomiam*, as valuable mediators of the Classical spiritual heritage during his studies in France and his work as a translator in Spain. Thanks to the eclectic approach, or rather in spite of it, Herman reached original results concerning the thought on cause in the first book of the treatise *De essentis*.

The paper is accompanied by »Table of contents of the first book of *De essentis*«.